

J. Urtāns

Aglonas Cirīša ezera Upursala

Aglonas apkārtnē ir ļoti bagāta ar senvēstures pieminekļiem - pilskalniem, apmetnēm un kapulaukiem. Šo pieminekļu izpēte liecina, ka ļaudis te dzīvojuši vismaz kopš neolīta jeb jaunākā akmens laikmeta. Neiedziļinoties Aglonas senvēsturē no dzīves vietu pētniecības viedokļa, atzīmēsim, ka Aglonas apkārtnē ir arī vairākas senās kulta vietas, no kurām trijās ir izdarīti arheoloģiskie pētījumi (Cirīša ezera Upursalas Upurkalnā un Mīlestības kalniņā, pie Rušona ezera Upursalas Upurakmens un pie Ruskulu Lielā akmens). Iespējams, ka Aglonas tagadējai garīgajai aurai sākotne rodama daudz senākos laikos.

Uz dienvidrietumiem no Aglonas tās tiešā tuvumā Cirīša ezerā atrodas Upursala. Vietvārdi ar vārdu "upuris", kas nostiprinājušies tautas atmiņā, tiek uzlūkoti par tādu indicējošu pazīmi, kas nosaka senu kulta vietu. Vārds "upuris", pamatojoties uz K. Karuļa pētījumiem, aizgūts no vidusholandiešu vai viduslejasvācu valodas; tā plašs lietojums kopš 17. gs. fiksēts rakstos.¹ Pētījumi Latvijas senajās svētnīcās apliecina, ka tautā par upuru un baznīcu vietām dēvētās vietas ir senas pagāniskās kulta vietas. Piemēram, arheoloģiskajos pētījumos apliecinātā vēlā dzelzs laikmeta pagāniskā svētnīca Talsu rajona Strazdē tautā dēvēta par Baznīckalnu.²

Latgalē vietu nosaukumos vārds "upuris" atšķirībā no citiem Latvijas novadiem sastopams ļoti reti, tāpēc varētu uzskatīt, ka Cirīša ezera Upursalai senatnē ir bijusi kāda īpaša kultiska nozīme, kuru tad apliecinātu nosaukuma saglabāšanās un arī to mūsdienu lietojums. Galvenokārt lapu kokiem apaugušās Cirīša ezera Upursalas austrumu pusē iegriežas plašs līcis un tāpēc plānā Upursala atgādina lielu, neregulāru pakavu. Salas vidusdaļā ir reljefā labi norobežots 17 m augsts kalns, kas tiek dēvēts par Upurkalnu. Līča dienvidaustrumu pusē pretim Upurkalnam atrodas Mīlestības kalniņš (1.att.), kas savu nosaukumu ieguvis daudz jaunākos laikos. Salā ir ievērojama augu valsts dažādība, tāpēc tā tiek valstiski aizsargāta ne tikai kā arheoloģijas piemineklis, bet arī kā dabas piemineklis. Arī dažās citās Latvijas senajās kulta vietās novērota īpaši bagāta augu valsts. Tādas vietas ir, piemēram, Zebrenes Elku kalns³ un Mežotnes Elku pļava⁴ Zemgalē. Šo parādību varētu skaidrot ar to, ka šādās audzēlīgās vietās parādījās no augstākiem spēkiem lūgtais un zemkopjiem īpaši nepieciešamais auglības spēks.

Par Cirīša ezera Upursalu 1930.gadā toreizējais Krāslavas ģimnāzijas skolotājs, vēlāk pazīstamais arheologs R. Šnore no saviem skolēniem pierakstīja vairākus nostāstus,⁵ kas raksturo salu vietējo iedzīvotāju uztverē:

"Senlatvieši uz upuru kalna esot veduši laivās teļus un kalnā dedzinājuši, i upurējuši. Kad dūmi klājušies uz Vogulu sādžas pusi (t.i. uz Rušonas stacijas pusi), tā bijusi laba zīme - klāšoties labi, bet ja uz Aglonas pusi, tad klāšoties slikti. Kungs Reuts (muižnieks no Kameņecas muižas) līcis nepaklausīgos zemniekus grūst no "upuru kalna" ezerā /.../."

Sofija Plone. 1930.g. 18.martā.

"Tauta stāsta, ka agrākie iedzīvotāji tur kāruši noziedzniekus /.../."

Mihalina Egle. 1930.g. martā.

"Cirīša ezera salā vieta ar nostāstiem. Tur agrāk esot vecie kungi apglabājuši daudz dažādu mājas lietu un naudas, esot atrasti vara katls un patvāri /.../."

P. Špoģis. 1930.g. 31.martā.

Ar R. Šnores pierakstiem sasauca vēstures studentes M. Vilkaušas 1961. gada ziņojums par Upursalu,⁶ kurā fiksēti arī tolaik saklaušinātie nostāstu fragmenti:

".../ Tautā ir sastopami nostāsti, ka senajos laikos pirms pareizticības un katoļticības izplatīšanās senlatvieši šeit pielūguši savus pagāmu dievus, salikuši sārtus un upurējuši dieviem. Stāsta, ka vissenākajos laikos dedzinājuši meitenes, bet vēlākā laikā no tā atteikušies un upurējuši lopus. No tā laika sala tikusi nosaukta par upursalu /.../."

M. Vilkauša. 1961. gadā.

Lai gan Cirīša ezera Upursala ar Upurkalnu plašā apkārtnē ir visai labi pazīstama, tomēr sala nebija arheologu profesionāli apsekota līdz pat 1970-to gadu beigām. Jau pirmie vizuālie novērojumi liecināja, ka Upurkalns ir cilvēku roku mākslīgi pārveidots: tam ir 32 x 18 m liels, plānā ovāls, izlīdzināts plakums, bet lēzenākajā dienvidu nogāzē izrakts grāvis un no izraktajām zemēm tā priekšā uzmešts valnis. Šie pārveidojumi laika gaitā ir stipri vien nolīdzinājušies. Citās Upurkalna pusēs nogāzes pastāvināšanai izveidota terase, bet ziemeļu nogāzē zem pirmās terases izveidota vēl arī otra terase (2.att.). Šādi kalna pārveidojumi visumā atbilst Latgales pilskalnu nocietināšanas veidam, taču ir zināms, ka citos Latvijas novados arī kulta kalni ir tikuši īpaši pārveidoti kā, piemēram, daži Kurzemes elku kalni ar vairākiem koncentriskiem vaļņiem un grāvjiem⁷ vai terasētais Bilskas Pandaru Upurkalns⁸ Vidzemē.

Cirīša ezera Upursalas Upurkalnā 1977. gadā izdarīja arheoloģiskos izrakumus. Tie ļāva noskaidrot, ka kalna plakumā un nogāzēs ir cilvēku ilgstošas dzīves rezultātā veidojies kultūrslānis. Pēc tajā atrastajām bezripas gludo un švīkato trauku lauskām kā arī pēc dažām senlietām - akmens kalta, masīvas bronzas aproces puses - apdzīvotība kalnā datējama ar I g.t.p.m.ē. - m.ē. I g.t. vidu. Kalna plakumā uzietas ar akmeņiem izliktas pavardu vietas un deguši un sašķēlušies akmeņi no izjauktiem pāvardiem.⁹ Šie atradumi visumā neatšķiras no līdzīgiem atradumiem tā paša laika citos Latgales pilskalnās. Varētu secināt, ka Cirīša ezera Upursalas Upurkalns tiešām ir bijusi nocietināta dzīvesvieta jeb pilskalns vai arī ka senajam kulta kalnam raksturīgie atradumi ne ar ko neatšķiras no tā paša laika pilskalnu atradumiem. Ja piekrītam pirmajam viedoklim, tad tas tomēr neizskaidro, kāpēc salai un kalnam ir tāds zīmīgs nosaukums. Varētu varbūt pieņemt, ka pilskalnā, tas ir Upurkalnā, dzīvoja svētnīcas svētnieki un viņu ļaudis, jo viņiem tāpat vajadzēja būt nodrošinātai dzīves vietai un zināmai saimniecībai, kam nevajadzētu īpaši atšķirties no citām tā laika dzīvesvietām, bet īstā svētnīca nav vis atradusies par Upurkalnu sauktajā kalnā, bet kaut kur citur Upursalā. Par šādu vietu varbūt varētu uzlūkot reljefā labi norobežoto un mūsdienās par Mīlestības kalniņu saukto uzkalnu Upursalas liča krastā, arī par kuru ir fiksēti nostāstu fragmenti kā par senu ziedošanas vietu. Arheoloģiskos pētījumos 1979. gadā veica arī Mīlestības kalniņā. Te tika uzietas vairākas lēzenas ar tumšāku zemi un sīkām oglītēm pildītas bedres, tomēr nekādas datējošas liecības, kas palīdzētu noteikt Mīlestības kalniņa varbūtējās izmantošanas veidu un laiku, te netika atrastas.¹⁰ Upursalā ir vēl arī citas reljefā izcilas vietas, kurās varēja atrasties senā svētnīca (1.att.).

Par Cirīša ezera Upursalas Upurkalnu kā senu pilskalnu liecina vēl kāda savdabība, kas noteikta tikai salas arheoloģiskās apsekošanas rezultātā. Tika atklāts, ka Upurkalna ziemeļu pakājē ir senas apmetnes kultūrslānis. Arī šeit tika izdarīti nelieli pārbaudes arheoloģiskie izrakumi, kas ļāva noskaidrot, ka apmetnē ļaudis dzīvojuši m.ē. I g.t. otrajā pusē, tātad laikā, kad dzīve pašā Upurkalnā jau bija aprāvusies.

Lai arī arheoloģiskie materiāli neapliecināja seno svētnīcu Cirīša ezera Upursalā vai arī ar mūsdienu pētniecības metodēm nebija iespējams atšķirt pilskalnu no senās kulta vietas, tomēr tas, ka Upursalas un Upurkalna nosaukumi saistāmi ar kādām kultiskām darbībām, nebūtu noliedzams. Arheoloģiskajos izrakumos Upursalā nekur netika atrastas senlietas, kas būtu vēlākas par iepriekš minētajiem datējumiem, tātad varētu uzskatīt, ka salas kultiskā nozīme

datējama ar to pašu laiku, kā atradumi Upurkalnā vai apmetnē tā pakājē. Domājams, ka šai svētnīcai vajadzēja būt visai nozīmīgai, jo tautas atmiņā cauri gadsimtiem, pat gadu tūkstošiem bija saglabājies īpašais kalna un salas nosaukums. Tas savukārt liecina, ka vietvārdos un folkloras sižetos reizēm ir saglabāti ļoti seni priekšstati.

Aglonas apkārtnē ir vesela virkne pilskalnu, apmetņu un atradumu vietu, kas attiecināmas uz to pašu laiku, kad apdzīvots Cirīša ezera Upursalas Upurkalns. Te var minēt arheoloģiski pētītos Madalānu un Gūtiņu pilskalnus un Kristapiņu apmetni. Atsevišķas senlietas, kas attiecināmas uz šo laiku un dod iespēju datēt arī pieminekļus, atrastas plašāk nepētītajos Jaunaglonas un Blažēviču pilskalnus. Vairākas senlietas kā savrupatradumi iegūtas arī Zolvos un Saleniekos, kur, šķiet, bijušas šī laika apmetnes, kas pagaidām nav konkrētāk lokalizētas.¹¹ Pēc daudzajām dzīvesvietām un savrupatradumu vietām spriežams, ka I g.t.p.m.ē. - m.ē. I g.t. pirmajos gadsimtos Aglona novads bija ļaužu blīvi apdzīvots. Var pat teikt, ka Aglonas novadam šie bija ziedu un uzplaukuma gadsimti, jo apmetņu un tātad arī iedzīvotāju skaits varēja palielināties tikai tad, kad tam bija nepieciešamie labvēlīgie priekšnoteikumi. Aglonas un kaimiņu pagastu senvēstures pieminekļu izpēte ļauj izteikt uzskatu, ka Aglonas novads šajā laikā atradās robežjoslā starp baltu cilšu piederīgajiem raksturīgo švīkātās keramikas kultūru dienvidos un Baltijas somu cilšu kultūru ziemeļos.¹² Gan jādodomā, ka šī robeža nebija strikti novilkta un dažādo cilšu pārstāvji robežjoslā dzīvoja pamīšus.

Ko šis pēdējais secinājums varētu dot iztirzājamajam jautājumam par Aglonas Cirīša ezera Upursalu? Ir zināms, ka lielās, centrālās pagāniskās kulta vietas ne tikai Latvijā, bet arī kaimiņu zemēs nereti atradušās etniski vai administratīvi atšķirīgu apvidu robežjoslās. Piemēram, plaši pazīstamais un zināma senās svētnīcas etalona nozīmi ieguvušais Valmieras Mujānu Zilais kalns tiek uzlūkots par ievērojamu latgaļu svētnīcu, tomēr tas atrodas tieši robežjoslā starp latgaļu, igauņu un lībiešu apdzīvotajiem novadiem. Šāda robežsituācija gan pie Zilā kalna iestājās gandrīz gadu tūkstoti vēlāk nekā Aglonā. Arī jau minētais Zebrenes Elku kalns, kas arī uzlūkojam par ievērojamu senlaiku svētnīcu, atrodas robežjoslā starp kuršu un zemgaļu apdzīvotajām teritorijām.

Apmetne Cirīša ezera Upursalas Upurkalna pakājē saistīta jau ar citu etnisko situāciju Aglonas apkārtnē. Baltu kultūras pirmie ziedu laiki Latgalē bija beigušies, bet vēlā dzelzs laikmeta latgaļu kultūras uzplaukums vēl bija patālā nākotnē. Ar m.ē. I g.t. otro pusi datētu senvietu un senlietu atradumu Aglonas apkārtnē ir ļoti maz. Varētu teikt, ka sabiedrības attīstībā te uz vairākiem gadsimtiem bija iestājies zināms pagurums vai atplūdi. Iespējams, ka mainoties etniskai un sociālai struktūrai, mainījās arī garīgās pasaules izpaudumi un uztveres un Cirīša ezera Upursalas Upurkalns zaudēja savu nozīmi gan kā iespējamā svētnīca, gan pavisam noteikti kā nocietināta dzīvesvieta. Tomēr, ja tas tā arī bija, ļaudis, varbūt sekojot senai tradīcijai, turpināja apdzīvot Upurkalna pakāji. Diemžēl apmetnes arheoloģisko izrakumu nelielais apjoms liedz šos pieņēmumus plašāk izvērst.

Pierakstītajos nostāstos ir arī norādes, ka Cirīša ezera Upursalas Upurkalns "kungu laikos" izmantots kā soda vieta. Ja tas tā būtu bijis, tad tas apliecinātu vēl kādu kultūrvēsturisko slāni Upursalas izmantošanā, bet, domājams, jau relatīvi jaunākos laikos.

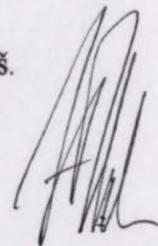
Kā rāda Aglonas senvēstures pieminekļu pētījumi, tad Aglonas blīvi apdzīvotajā teritorijā m.ē. I g.t. pirmajos gadsimtos notikuši būtiski etniskās mijiedarbības procesi. Iespējams, ka tieši Aglonas novada robežsituācija starp baltu un Baltijas somu ciltīm noteica te īpašas kulta vietas izveidošanos. Ja tas tā, tad Cirīša ezera Upursalas nozīme pārsniedz senā Aglonas novada robežas un salīdzināma ar citu Latvijas centrālo pagānisko kulta vietu nozīmi. Lai arī pagaidām nav drošāku pieturas punktu, kas ļautu noteikt, kādas dievības tika pielūgtas Upursalā un kādi rīti svētnīcā notikuši, tomēr tie noteikti apliecina Aglonas garīgo auru jau ļoti senos laikos.

- ¹ *K.Karulis*. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. - II sēj. - R., 1992. - 455.lpp.
- ² *A.Bielenstein*. Die altlettische Burgberge Kurlands // Magazin, herausgegeben von der lettisch - literarischen Gesellschaft. - Bd. XIV. - H.2. - Mitau, 1869. - S.103.
- ³ *H.Ledus*. Pie Zebrus ezera // Daba un Zinātne. - 1938. - Nr.6. - 169., 177.lpp.
- ⁴ E.Brīvkalnes 1942.g. jūnija ziņojums. Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā (turpmāk - LVM).
- ⁵ Glabājas LVM.
- ⁶ Glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā.
- ⁷ *E.Šturms*. Elka kalni un pilskalni Kursā // Pagātne un tagadne. Vēstures skolotāju biedrības rakstu krājums. - 1. - R., 1936. - 82.-102.lpp.
- ⁸ K.Rozīša 1948.g.3.jūlija ziņojums. Glabājas LVM.
- ⁹ *J.Urtāns*. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Valkas un Preiļu rajonā un izrakumi Cirīša ezera Upursalā 1977.gadā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977.gada pētījumu rezultātiem. - R., 1978. - 82.-83.lpp.
- ¹⁰ *J.Urtāns*. Pētījumi Cirīša ezera Upursalā, pie Ruskuļu akmens un Daugmales kapulaukā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979.gada pētījumu rezultātiem. - R., 1980. - 103.-104.lpp.
- ¹¹ *J.Urtāns*. Aglonas senvēsture // Acta Latgalica. - 8. - Rēzekne, 1993. - 40.-45.lpp., 1.att.
- ¹² *A.B.Васкс*. Некоторые вопросы культурного развития юго - восточной Латвии в эпоху поздней бронзы и раннего железа по данным изучения керамики // Известия Академии наук Латвийской ССР. - 1983. - № 11. - С.53-65.

Paraksti zem attēliem

- 1.att. Cirīša ezera Upursala. 1 - Upurkalns; 2 - apmetne; 3 - Mīlestības kalniņš.
2.att. Cirīša ezera Upursalas Upurkalns.

13.04.1998.